

ВІДОБРАЖЕННЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ В ТВОРАХ АНТИЧНИХ ФІЛОСОФІВ

Правовая культура Запада возникает и формируется в эпоху античности. Выдающиеся представители древнегреческой философии: Сократ, Платон и Аристотель – сформулировали основные положения правовой культуры.

Ключевые слова: право, правовая культура.

Law culture of the West is formed in ancient times. The prominent representatives of ancient Greek philosophy – Socrates, Plato and Aristotle defined main principles of law culture.

Keywords: law, law culture.

Предметом дослідження у цій статті є генеза та концептуальна еволюція уявлень щодо проблематики правової культури за доби античності – у творах відомих представників філософії Стародавньої Греції. Метою дослідження є аналіз місця й ролі основних принципів правової культури в культурно-історичній традиції античної філософії.

Правова культура у своєму формуванні та еволюції завжди була тісно пов'язана як із філософією, так і з діяльністю окремих філософів. Такий зв'язок можна спостерігати, починаючи з того самого часу, як виникла філософія. Тому появу і розвиток концепцій правової культури людства потрібно розглядати у її органічній єдності з історико-філософським процесом. Зокрема це можна показати на прикладі очевидного зв'язку античної правової культури з античною філософією. Антична правова культура формувалася як важлива і необхідна частина світогляду античного суспільства. Будучи тісно пов'язаною з античною філософією, давньогрецька правова культура знайшла своє органічне відображення у творах багатьох із давньогрецьких і римських філософів. Однак першочергово в цьому контексті найбільшої уваги заслуговують твори таких відомих філософів доби античності, як Сократ, Платон і Арістотель. Сократ, Платон і Арістотель, творчість яких у наш час здебільшого прийнято визначати як класичний період давньогрецької філософії, що в історико-культурному вимірі цілком відповідає класичному періоду всієї давньогрецької культури (тобто періоду „високої класики” – за термінологією відомого дослідника античної культури О. Ф. Лосева [див., напр.: 2, с. 178]), були також одночасно і визнаними засновниками більшої частини основних концепцій античної філософії права, яка, у свою чергу, поставала теоретичною частиною тогочасної правової культури. Саме ці найвидатніші філософи античності й сформулювали практично майже всі основні фундаментальні проблеми правової культури, а також осмислили й запропонували практично всі можливі моделі розв'язання цих проблем.

Цілком справедливо, що першочергово увагу дослідників історії правової культури привертає визначна постать Сократа. Значення Сократа як філософа, який

займався проблемами правової культури в їх нерозривному зв'язку з проблемами моральної філософії, полягає насамперед у тому, що він першим зміг досить переконливо обґрунтувати соціальне значення права як своєрідного загальнообов'язкового мінімуму моральності. Крім того, Сократ зміг розкрити у загальному вигляді проблему співвідношення справедливості, як її традиційно сприймав індивід – громадянин давньогрецької держави (полісу), з одного боку, а також справедливості, що знайшла своє відображення у суспільних законах, – з другого боку. Можна сказати, що філософ фактично стояв на позиції практично повного ототожнення понять соціальної законності і справедливості [1, ІУ, 23а].

Сократ у своїх філософських діалогах стверджував принципи законслухняності як загального й універсального для всіх громадянського обов'язку та свідомого підкорення усіх людей – громадян полісу законам як неодмінної умови існування правопорядку в державі. Важливо і повчально, що і для самого себе Сократ також не побажав зробити жодного винятку – навіть заради врятування власного життя після вироку несправедливого суду, що видно з того, як філософ виправдовував своє небажання тікати з в'язниці уявним діалогом із Законами [див.: 3, с. 105–110]. Мабуть, саме із цієї причини Сократу звичайно приписують відомий античний афоризм: „Краще поганий закон, ніж усяка відсутність закону”.

Сократівську традицію розвитку правової культури продовжував Платон. Цей відомий античний мислитель у своїх філософських творах, які здебільшого мають форму діалогів, найадекватніше передав слова Сократа, який був його вчителем. Особливу увагу Платон приділяв зокрема тій частині сократівської філософії, що безпосередньо стосується проблем правової культури. Проте основним досягненням Платона слід вважати створення самостійного вчення про загальнообов'язковий характер права. Потрібно підкреслити, що вчення Платона про загальнообов'язковий характер права ґрунтувалось насамперед на уявленнях про найвищий авторитет права як виразника божественної мудрості. Проте слід зауважити, що такого роду уявлення були досить поширені серед філософів Стародавньої Греції і Стародавнього Риму.

Цікаво, що авторитетні російські дослідники античної філософії О. Ф. Лосєв і А. А. Тахо-Годі пояснювали цю філософсько-правову частину платонівської концепції як похідну від найважливіших розбудов його філософії – від вчення про ідеї як субстанційні форми буття [див.: 2, с. 178–179, 192–193]. Таким чином, у філософії цього видатного грека суспільні закони поставали логічним і необхідним продовженням центральних смислових структур космосу.

Крім вчення про найвищий авторитет права як виразника божественної мудрості, Платону також належала ідея щодо „найвищої норми” поведінки людей. Така „найвища норма” повинна, на його думку, встановлювати й регулювати всі загальні принципи поведінки людей як у приватному житті, так і в міжособистісних відносинах. Також саме ця норма поставала найважливішою й вирішальною серед основних принципів побудови держави.

Так само, як переважну більшість філософів Стародавньої Греції і Стародавнього Риму, Платона цікавили проблеми щастя і справедливості. Однак позиція Платона щодо цього питання дуже суттєво відмежовувала його від значної частини античних

філософів. Зокрема це стосувалось інтерпретації понять щастя і справедливості у його філософській системі. Так, щастя людини і справедливість, на думку Платона, полягає зовсім не в тому, щоб задовольняти всі без будь-якого відбору потреби та прагнення індивіда й намагатися отримати життєвих благ більше за інших, а у виваженості та стриманості, що постає важливим підґрунтям справедливості.

Зауважимо, що справедливість загалом можна вважати одним із центральних понять всієї системи античної правової культури. Саме тому лише від виконання цього найважливішого морального принципу, на думку Платона, і буде залежати вирішення всіх можливих соціальних протиріч і конфліктів між індивідами в сімейному, приватному й суспільному житті. Платон був глибоко переконаний у тому, що держава і закон повинні не стільки забезпечувати порядок у суспільстві своїм авторитетом і силою примусових інституцій, скільки оберігати панування суспільної справедливості, що фактично робило неможливим появу соціальної зрівнялівки. Платон стверджував, що справедливість у державі може стати реальністю тільки в тому випадку, коли в суспільстві можливо буде втілити в життя важливий принцип: „кожному – своє”. Тому він був переконаний у тому, що кожний з громадян держави (полісу) повинен насамперед займатись своїми власними (приватними) справами і ніколи не втручатися в аналогічні справи інших.

Досить часто Платону приписують буквально комуністичні погляди щодо тієї частини його філософського вчення, де йдеться про ставлення людини до прав і політичної свободи. Однак потрібно все-таки підкреслити, що Платон завжди погоджувався з необхідністю існування громадянської свободи в полісі, а також права на особисту свободу праці, ініціативності й підприємництва. Разом з тим, ці свободи, на його думку, не можуть бути необмеженими. Звідси його намагання побудувати систему детальної регламентації і впорядкування дій людини в державному, суспільному, сімейному житті. У той же час, прагнучи обґрунтувати божественний авторитет і надприродну розумність законів суспільного життя, які постають похідними від ідей як субстанційних форм космосу [див., напр.: 2, с. 179], Платон рішуче протиставляв істинну законність усякій сваволі, насамперед сваволі влади. Саме тому сваволя влади властива, на його думку, для тиранії.

Правову культуру стародавніх греків Сократ і Платон розвивали значною мірою як результат діалогу із софістами, з їх крайнім індивідуалізмом і правовим нігілізмом. У такій позиції Сократа і Платона немає нічого дивного, оскільки греки класичного періоду античності в більшості своїй всіляко прагнули уникати будь-яких крайнощів, і це стосується не тільки філософів.

Аристотель перший з античних філософів запропонував доктрину природного права в повному значенні цього слова. Природне право, на його думку, повинно було першочергово ґрунтуватись на поняттях обов'язку, свободи і необхідності. Аристотель створив, таким чином, свою особливу концепцію правового регулювання. На його думку, майнові, трудові і сімейні відносини повинні обов'язково підлягати державній регуляції, а відносини між людиною і суспільством, державою і громадянином повинні ґрунтуватись першочергово на наявних у суспільстві звичаях і традиціях.

Аналізуючи правові відносини сучасного йому суспільства, Арістотель насамперед виходив у своїй філософії із принципів єдності й індивідності: „Бути єдиним означає, насамперед, існування всіх індивідних речей” – так О. Ф. Лосев охарактеризував основну методологічну норму арістотелівської філософії у його „Метафізиці” [2, с. 194]. Людина як індивідна суспільна істота постає у Арістотеля залежною від загального, тобто суспільства і держави (людина як „суспільна тварина”). Однак важливим є й те, що держава не може успішно реалізовувати себе поза існуванням індивідів з їх інтересами, прагненнями, правами й обов’язками.

Отже, видатні філософи Стародавньої Греції: Сократ, Платон і Арістотель – сформулювали й розробили важливі теоретичні принципи філософії права і тим самим заклали основи для подальшого розвитку правової культури. Діяльність названих філософів та авторитет їх філософських творів сприяли також майбутньому розподілу системи права на публічне і приватне право. Однак повною мірою такий розподіл права був здійснений вже у Стародавньому Римі в системі римського права. З цієї причини такий поділ у сучасній правовій свідомості найчастіше пов’язують переважно з римським правом.

Таким чином, ми бачимо, що правова культура розвивалась в органічній єдності з розвитком філософської думки. Еволюція правових ідей доби античності була насамперед пов’язана як із філософією, так і з діяльністю окремих філософів, серед яких варто виокремити Сократа, Платона і Арістотеля. Ці видатні філософи античності сформулювали майже всі основні фундаментальні проблеми правової культури. Сократ утверджував принципи законслухняності як універсального громадянського обов’язку та свідомого підкорення всіх людей законам. Платон вважав, що держава і закон повинні не стільки забезпечувати порядок у суспільстві своїм авторитетом і силою примусових інституцій, скільки оберігати панування справедливості. Арістотель першим із античних філософів запропонував доктрину природного права, яке, на його думку, повинно було ґрунтуватись на поняттях обов’язку, свободи і необхідності.

Література:

1. *Ксенофонт*. Воспоминания о Сократе / Пер. с древнегреч. – СПб., 2003.
2. *Лосев А. Ф., Тахо-Годи А. А.* Классическая эстетика // История эстетической мысли. Становление и развитие эстетики как науки: В 6-ти т. – Т. 1. Древний мир. Средние века в Европе. – М., 1985.
3. *Платон*. Критон // Платон. Собрание сочинений: В 4-х т. – Т. 1 / Пер. с древнегреч. – М., 1990.